

Factors Influencing the Recitation of the Holy Qur'an from the Perspective of the Supreme Leader

Maryam Atefi ¹ , and Abdollah Jebraili Jelodar ² , and Habib Abdeh ³

1. Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Sarab Branch, Islamic Azad University, Sarab, Iran. Email: mm_atefi@iau.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Quranic Recitation Sciences and Arts, Higher Institute of Quran and Hadith, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: Jebarman2020@gmail.com
3. Corresponding author, Fourth-Level Seminary Scholar (Level 4 Researcher), Department of Quranic Recitation Sciences and Arts, Higher Institute of Quran and Hadith, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: habikha2017@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
11 March 2026

Received in revised form:
5 April 2026

Accepted:
5 May 2026

Available online:
20 June 2026

Keywords:

Holy Qur'an,
Recitation
(Tilāwah),
Supreme Leader,
Effective
Components,
Qur'anic Reading
(Qirā'ah),
Content Analysis.

ABSTRACT

Objective: This study aims to identify and classify the effective components in the recitation of the Holy Qur'an from the perspective of the Supreme Leader of the Islamic Revolution (Ayatollah Khamenei). It seeks to systematically analyse his statements in order to propose a theoretical framework for the essential elements of a correct and impactful recitation.

Method: A qualitative approach with a directed content analysis method was employed. The research population consists of the Supreme Leader's statements delivered in Qur'anic interpretation sessions, meetings with reciters, and various Qur'anic ceremonies between 1990 and 2009. Data were collected through purposive sampling based on direct or indirect relevance to the topic of recitation. The data were analysed using open and axial coding, and the extracted components were categorised into four main themes.

Findings: The analysis resulted in the identification of eight key components: (1) attending to the meaning of verses and conveying Qur'anic concepts through recitation; (2) observing correct pause and connection (waqf and wasl); (3) proper stopping, beginning, and melodic phrasing; (4) engendering humility and supplication in recitation; (5) selecting verses appropriate to the context and audience; (6) fostering familiarity with the Qur'an for taking admonition; (7) emulating distinguished reciters (e.g., Mustafā Ismā'īl, Šiddīq al-Minshāwī, 'Abd al-Fatāh Sha'shā'ī); and (8) paying attention to contextual coherence and semantic relations. These components are classifiable into three levels: structural (pause/connection), semantic (meaning and conveyance), and affective (humility and intimacy with the Qur'an).

Conclusion: The Supreme Leader's discourse presents a comprehensive multi-dimensional approach to Qur'anic recitation, extending beyond technical and tajwīd aspects to emphasise semantic, affective, and communicative dimensions. The extracted components can serve as a theoretical model for training reciters, evaluating performances, and guiding media policy. Future research is recommended to formulate these components into a coherent conceptual model and examine their application in contemporary recitations.

Cite this article: Atefi, M.; & Jebraili Jelodar, A.; & Abdeh, H. (2026). Factors Influencing the Recitation of the Holy Qur'an from the Perspective of the Supreme Leader. *Studies of Quran Reading*, 2025, 14 (26), 167-196. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.20097.1276>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2026.20097.1276>

Introduction

The recitation of the Holy Qur'an occupies a central position in Islamic devotional and intellectual life. Beyond its ritual significance, recitation (tilāwah) is understood as an act of engagement with the Divine word that involves linguistic precision, aesthetic sensibility, and spiritual transformation. However, contemporary discussions on Qur'anic recitation often confine themselves to technical rules of tajwīd or phonetics, while the broader conceptual framework – especially the normative and pedagogical dimensions articulated by influential religious authorities – remains underexplored.

One of the most authoritative contemporary voices on this subject is that of Ayatollah Sayyid 'Alī Khamenei, the Supreme Leader of the Islamic Revolution of Iran. Over decades, in his Qur'anic interpretation sessions, meetings with reciters, and public speeches, he has articulated a rich and nuanced vision of what constitutes excellent recitation. His statements not only address technical correctness but also emphasise semantic delivery, emotional impact, contextual appropriateness, and moral edification. Despite the availability of these valuable primary sources, systematic academic efforts to extract, categorise, and theorise his views are scarce. The existing literature tends to cite his remarks anecdotally rather than subjecting them to rigorous content analysis.

The present study addresses this gap by posing a central question: What are the core components of effective Qur'anic recitation according to the Supreme Leader, and how can these be systematically organised into a theoretical framework? The objective is to move beyond mere description and offer a structured model that can guide reciters, educators, and media producers. This research is significant not only for its contribution to Qur'anic studies but also for its potential to bridge the gap between religious authority and applied recitation practices in the contemporary Islamic world.

Methodology

This research adopts a qualitative, interpretive paradigm, employing **directed content analysis** (Hsieh & Shannon, 2005) as its primary method. This approach is chosen because it allows the researcher to start with a predefined focus – here, the concept of “effective recitation” – while remaining open to emerging themes from the data.

Research population and sampling: The population comprises all publicly available statements of the Supreme Leader that contain explicit or

implicit references to the recitation, reading, or auditory reception of the Qur'an. Given the vastness of his oeuvre, a **purposive sampling** strategy was applied. Inclusion criteria were: (a) direct mention of terms such as *tilāwah*, *qirā'ah*, *tajwīd*, or *tartīl*; (b) discussion of reciters' performances, techniques, or desired qualities; (c) commentaries on specific verses in the context of recitation. The final corpus consisted of 12 key speeches and interpretation sessions delivered between 1990 and 2009, which are repeatedly cited in the primary source material (e.g., meetings with reciters on 19/01/1990, 06/02/1991, 17/12/1992, 31/05/2009, etc.).

Data collection and recording: All statements were retrieved from the official website of the Supreme Leader (khamenei.ir) and cross-checked with published transcripts. Each unit of analysis was a complete paragraph or a distinct utterance containing a judgement, recommendation, or evaluation regarding recitation.

Data analysis procedure: The analysis followed a systematic coding process:

- **Open coding:** Initial units were broken down into meaningful segments and labelled with descriptive codes (e.g., "connection between verses," "emotional delivery," "context sensitivity").

- **Axial coding:** The open codes were grouped into broader categories based on their conceptual similarities. For instance, codes such as "conveying the meaning of *ana rabbukum al-a'lā*" and "differentiating divine speech from human speech" were merged under "semantic conveyance."

- **Selective coding:** The axial categories were further synthesised into core themes that represent the fundamental components of recitation as envisioned by the Supreme Leader.

To ensure trustworthiness, the coding was reviewed by two independent qualitative researchers, and disagreements were resolved through discussion. Member checking was not applicable, but the direct quotations from the Leader's statements were always retained to anchor interpretations in raw data.

Findings

The analysis yielded **eight principal components**, which can be organised into **three analytical levels**: Structural, Semantic, and Affective.

I. Structural Level (Formal and Technical Aspects)

1. Correct pause and connection (*waqf* and *waṣl*): The Leader emphasises that improper pauses or connections can distort meaning. For example, he critiques reciters who separate "**inna sanulqī**" from the

preceding verses of Sūrat al-Muzzammil, thereby losing the logical link. He insists that pauses must respect syntactic and semantic boundaries.

2. Proper stopping, beginning, and melodic phrasing: Beyond simple rules, he advocates for a conscious use of stop signs (e.g., *qif*, *lā*, *jīm*) and melodic variations that match the emotional tone of the verse. He notes that while some melodic sense is innate, reciters should learn established patterns without slavish imitation.

II. Semantic Level (Meaning and Communication)

1. Attending to the meaning of verses and conveying concepts: The Leader repeatedly underscores that recitation is not mere vocalisation but a communicative act. He illustrates this with the contrasting recitation of “**ana rabbukum al-a‘lā**” (the false claim of Pharaoh) and “**limani l-mulku l-yawma**” (God’s sovereignty). The reciter must make the listener perceive the truth or falsehood of the speech through tone, emphasis, and pacing.

2. Contextual coherence and semantic relations: Reciters must be aware of the broader narrative and argumentative flow. For instance, the connection between “**wa rattili l-qur’āna tartīlan**” and “**innā sanulqī**” should not be broken, because the latter is the consequence of the former. This component requires deep exegetical knowledge.

3. Selecting verses appropriate to the occasion: The Leader offers a concrete example: reciting “**alā la‘natu llāhi ‘alā z-ẓālimīn**” (a curse) in a shrine or joyous gathering is inappropriate, while verses of divine mercy and paradise are fitting. He strongly criticises media outlets that broadcast such mismatches repeatedly, pointing to a lack of editorial discernment.

III. Affective and Spiritual Level (Emotional and Moral Impact)

1. Engendering humility (*khushū‘*) and supplication (*taḍarru‘*): The Leader distinguishes between mere “singing” (which he criticises as superficial) and recitation that instils fear, hope, and awe of God. He praises reciters like Muṣṭafā Ismā‘īl who make the listener feel the grief of Prophet Noah for his son and simultaneously the divine justice. This component links recitation to inner transformation.

2. Fostering familiarity (*uns*) with the Qur’an for taking admonition: Beyond the ceremonial setting, he advises every Muslim – not just professional reciters – to read the Qur’an daily, even a few verses, with reflection. He describes the Qur’an as a “sermon” (*maw‘izah*) that needs to

be heard repeatedly because hearing has a unique effect that mere knowledge does not provide.

3. Emulating distinguished reciters as pedagogical models: The Leader explicitly names Muṣṭafā Ismā'īl, Ṣiddīq al-Minshāwī, and 'Abd al-Fatāḥ Sha'shā'ī as exemplary. He does not advocate blind copying but urges reciters to study how these masters combined vocal beauty with semantic depth, emotional expression, and spiritual presence.

These eight components are not isolated; they interact synergistically. A structurally correct recitation without semantic awareness remains hollow, while a semantically rich recitation lacking humility becomes theatrical.

Conclusion

This extended analysis demonstrates that the Supreme Leader's perspective on Qur'anic recitation is far more sophisticated than conventional technical manuals. It integrates formal rules (tajwīd, waqf, waṣl), interpretive competence (understanding context and meaning), affective engagement (khushū', taḍarru'), and ethical-social awareness (contextual appropriateness and media responsibility). The eight extracted components offer a **multi-level framework** that can be operationalised in practice: for reciter training, curricula can include modules on semantics and emotional expression; for media, editorial boards can establish criteria for context-matching; for individual Muslims, daily reading with reflection is encouraged as a spiritual discipline.

Limitations of this study include its reliance on a limited temporal corpus (1990–2009) and the absence of a comparative analysis with other contemporary authorities. Future research should expand the corpus, include more recent statements, and validate the proposed framework through expert interviews or quantitative surveys among reciters and educators. Furthermore, a comparative study with the views of other prominent Qur'anic scholars (e.g., from Egypt or the Arabian Peninsula) would enrich the understanding of regional and doctrinal variations.

In conclusion, the Supreme Leader's teachings offer a holistic model that elevates recitation from a performative skill to a transformative practice. By applying this model, the global Muslim community can revitalise its relationship with the Qur'an, ensuring that the recited word not only reaches the ears but also penetrates the heart and guides action.

مؤلفه‌های موثر در تلاوت قرآن کریم از منظر امام شهید خامنه‌ای

مریم عاطفی^۱، عبدالله جبرئیلی جلودار^۲ و حبیب عبده^۳

۱. گروه الهیات و معارف اسلامی، استادیار ۴، واحد سراب، دانشگاه آزاد اسلامی، سراب، ایران: mm_atefi@iau.ac.ir
۲. استادیار گروه علوم وفنون قرآنات، مجتمع عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران: Jebarmann2020@gmail.com
۳. نویسنده مسئول، دانش پژوه سطح چهار، گروه علوم وفنون قرآنات، مجتمع عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران: habikha2017@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی و دسته‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در تلاوت قرآن کریم از منظر بیانات مقام معظم رهبری انجام شده است. این مطالعه درصدد است تا با تحلیل نظام‌مند دیدگاه‌های ایشان، چارچوب نظری برای مؤلفه‌های اساسی تلاوت صحیح و تأثیرگذار ارائه دهد.

روش: این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای جهت‌دار انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، مجموعه بیانات مقام معظم رهبری در جلسات تفسیر قرآن، دیدار با قاریان و مراسم مختلف قرآن، ط، سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۸ م. باشد. داده‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهای ارتباط مستقیم با غر مستقیم با موضوع تلاوت و قرائت، گردآوری شده‌اند. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری باز و محوری، صورت گرفته و مؤلفه‌های استخراج‌شده در چهار دسته اصلی طبقه‌بندی شده‌اند.

یافته‌ها: تحلیل بیانات مقام معظم رهبری منجر به شناسایی هشت مؤلفه کلیدی در تلاوت قرآن گردید که عبارت‌اند از: (۱) توجه به معنای آيات و القای مفاهیم قرآن، در تلاوت، (۲) رعایت اصول، قطع و وصل، صحیح، (۳) اهمیت وقف و ابتدا و نغمه‌های صحیح، (۴) ابعاد خشوع و تضرع در قرائت، (۵) توجه به تناسب آيات با مکان و مخاطب، (۶) انس با قرآن و اخذ موعظه از آن، (۷) تقلید از قاریان برجسته جهان اسلام (نظیر مصطفی اسماعیل، صدقه، منشاوی و عبدالفتاح شعشاع)، (۸) توجه به ساق و ارتباط معنای آيات، همچنین، مشخص گردید که مؤلفه‌های مذکور در سه سطح ساختاری (قطع و وصل، وقف و ابتدا)، معنایی (توجه به معنا، القای مفاهیم) و عاطفی (خشوع، انس با قرآن) قابل دسته‌بندی هستند.

نتیجه‌گیری: بیانات مقام معظم رهبری حاوی رویکردی جامع و چندبعدی، به مقوله تلاوت قرآن است که فراتر از جنبه‌های فنی و تجویدی، بر ابعاد معنایی، عاطفی و ارتباطی تأکید دارد. مؤلفه‌های استخراج‌شده می‌توانند به عنوان الگوی نظری برای آموزش قاریان، ارزیابی تلاوت‌ها و سیاست‌گذاری در رسانه‌های جمعی مورد استفاده قرار گیرند. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، مؤلفه‌های مذکور در قالب مدل مفهومی منسجم ارائه شده و میزان کاربست آنها در تلاوت‌های معاصر بررسی گردد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۲/۲۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۵/۰۱/۱۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۲/۱۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۳/۳۰

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم،

تلاوت،

مقام معظم رهبری،

مؤلفه‌های مؤثر،

قرائت،

تحلیل محتوا.

استناد: عاطفی، مریم؛ و جبرئیلی جلودار، عبدالله؛ و عبده، حبیب (۱۴۰۵). مؤلفه‌های مؤثر در تلاوت قرآن کریم از منظر امام شهید خامنه‌ای. *مطالعات قرأت قرآن*، ۱۳ (۲۴) ۱۶۷-۱۹۶. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.20097.1276>

© نویسنندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

تلاوت قرآن کریم، در سنت اسلامی، فراتر از یک مهارت صوتی یا تمرین زبانی است؛ این عمل عبادی، حلقه‌ی اتصال میان مؤمن و کلام الهی را شکل می‌دهد و در تمامی اعصار، محور تعلیم و تربیت دینی، القای معانی و حیانی و ایجاد تحول روحی در مخاطبان بوده است. با این حال، در دوران معاصر و به‌ویژه در فضای رسانه‌ای و هنری، گاه تلاوت به سطحی از رقابت‌های صوتی یا نمایش‌های اجرایی تقلیل می‌یابد که در آن، جنبه‌های معنایی، اخلاقی و تربیتی قرائت، مغفول می‌ماند. این مسئله، ضرورت بازخوانی منابع اصیل اسلامی و نیز بهره‌مندی از آراء اندیشمندان و مراجع دینی صاحب‌نظر را که به تبیین ابعاد جامع تلاوت پرداخته‌اند، دوچندان می‌سازد.

در میان شخصیت‌های معاصر جهان اسلام، آیت‌الله سید علی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از جایگاهی ممتاز برخوردارند؛ زیرا علاوه بر مقام رهبری سیاسی، ایشان سال‌ها به‌عنوان مفسر قرآن، استاد اخلاق و ناقد جدی جلسات قرائت، دیدگاه‌های نظام‌مندی را در باب مؤلفه‌های تلاوت موفق ارائه داده‌اند. این دیدگاه‌ها، نه فقط مبتنی بر دانش فقهی و اصولی، بلکه آمیخته با ذوق هنری، درک عمیق از نعمات عربی و آگاهی از تجارب تاریخی قاریان برجسته‌ی جهان اسلام است. با این وجود، تاکنون پژوهش مستقلی که به استخراج، دسته‌بندی و نظریه‌پردازی مؤلفه‌های مدنظر ایشان در قالب یک چارچوب مفهومی منسجم بپردازد، صورت نپذیرفته است و غالب نگاشته‌ها، یا به گزارش خطابه‌های ایشان اکتفا کرده‌اند یا در ضمن مباحث تفسیری، اشاراتی پراکنده به موضوع قرائت داشته‌اند. این خلأ پژوهشی، انگیزه‌ی اصلی برای تدوین مقاله‌ی حاضر است.

مبانی نظری

۱. مفهوم‌شناسی واژگان کلیدی

پیش از ورود به تحلیل مؤلفه‌های تلاوت از منظر مقام معظم رهبری، تبیین دقیق مفاهیم بنیادین «تلاوت»، «قرائت» و «تجوید» ضروری است؛ چه آنکه در بسیاری از متون فارسی، این سه واژه به‌جای یکدیگر به‌کار می‌روند، در حالی که در منابع اصیل علوم قرآنی، هر یک بار معنایی متمایزی دارند و تفکیک نکردن آنها، به خلط مفهومی در تحلیل منجر می‌شود.

۱-۱. تلاوت در لغت و اصطلاح

واژه «تلاوت» در لغت عرب، از ریشه «تلو» به معنای پیروی و متابعت است. راغب اصفهانی (متوفی ۵۰۲ ق) در مفردات الفاظ القرآن می‌نویسد: «تلاوت، متابعت است؛ گاهی به جسم و گاهی به پیروی در حکم تعلّق می‌گیرد و مصدر آن تَلَوُ و تَلَوُ است و گاهی با خواندن و تدبّر همراه می‌شود. از این جهت، خواندن آیات خدا و تدبّر در آنها را تلاوت گویند که شخص قاری، در پی کلمات و معانی آنها حرکت می‌کند» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ش، ص ۱۶۷).

طبرسی (متوفی ۵۴۸ ق) در مجمع البیان فی تفسیر القرآن ذیل آیه ۴۴ سوره بقره، دیدگاه مکملی ارائه می‌دهد: «تلاوت در اصل به معنای تبعیت است، زیرا در خواندن، برخی حروف را به برخی دیگر تابع می‌کنند. فرق تلاوت با قرائت آن است که قرائت در اصل، جمع کردن حروف است و تلاوت، قراردادن آنها در پی یکدیگر» (طبرسی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۲۱۴).

در مقایسه این دو تعریف، باید گفت که تعبیر راغب از تعبیر مجمع البیان دقیق‌تر و جامع‌تر به نظر می‌رسد؛ چه آنکه راغب، متابعت را همراه با پیگیری معانی مطرح کرده است، در حالی که طبرسی بیشتر بر جنبه صوری پشت‌سرهم قرارگرفتن حروف تأکید دارد. به عبارت دیگر، در دیدگاه راغب، قاری در پی کلمات و معانی است و اتباع را به صورت لازم (متابعت همراه با تعقل) به کار برده است، اما در دیدگاه طبرسی، اتباع بیشتر جنبه متعدّی (قراردادن حروف در پی یکدیگر) دارد.

قرشی بنابی (۱۴۱۲ق) نیز در قاموس قرآن با استناد به راغب می‌نویسد: «تلاوت مخصوص کتب آسمانی و خدایی است و از قرائت اخصّ است؛ هر تلاوتی قرائت است، ولی هر قرائتی تلاوت نیست. گفته نمی‌شود: "نامه تو را تلاوت کردم". پس در قرآن و سایر کتب آسمانی، تلاوت و قرائت هر دو اطلاق می‌شود، ولی در غیر آنها، فقط قرائت به کار می‌رود» (قرشی بنابی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۲۷۸).

در اصطلاح علوم قرآنی و دانش قرائت، تلاوت عبارت است از «خواندن قرآن با ترتیل و آرامش، همراه با طنین ویژه‌ای که ناشی از بزرگداشت و خشوع تلاوت‌کننده در برابر آن باشد» (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۲ش، ج ۸، ص ۶۱۴). این تعریف، برخلاف تعاریف صرفاً لغوی، به بُعد عاطفی و روحانی تلاوت نیز توجه دارد و آن را از یک عمل صرفاً آوایی به یک عبادت همراه با حضور قلب ارتقا می‌دهد.

۲-۱. قرائت در لغت و اصطلاح

واژه «قرائت» در لغت عرب، از ریشه «قرأ» مشتق شده است. ابن فارس (متوفی ۳۹۵ ق) در معجم مقاییس اللغة می‌نویسد: «مادّه قرأ، یک معنای واحد و اصلی دارد و آن، اجتماع و گردآمدن است» (ابن فارس، بیتا، مادّه قرأ).

راغب اصفهانی نیز در مفردات با تأیید این معنا می‌گوید: «از همین رو، انضمام حروف و کلمات به یکدیگر را هنگام خواندن، قرائت گویند» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ ش، مادّه قرأ).

در اصطلاح علوم قرآنی، قرائت تعریف دقیق‌تری دارد. زرکشی (متوفی ۷۹۴ ق) در البرهان فی علوم القرآن می‌نویسد: «قرائت، اختلاف در حروف و اژگان قرآنی و کیفیت تلفظ آنهاست به لحاظ مشدّد یا غیرمشدّد بودن» (زرکشی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۱۳). به عبارت دیگر، قرائت در این معنا، به چگونگی ادای واج‌ها و روش‌های تلفظی اشاره دارد که در قرائات سبعة یا عشره منعکس شده است. قرشی بنابی در ادامه بحث پیشین می‌نویسد: «قرء: جمع کردن. خواندن را از آن قرائت گویند که در خواندن، حروف و کلمات کنار هم جمع می‌شوند. ولی به هر جمعی قرائت نگویند؛ مثلاً وقتی که گروهی را جمع کردی، نمی‌گویی "قرئت القوم"» (قرشی بنابی، ۱۴۱۲ ق، ج ۵، ص ۲۶۰). ایشان سپس به دو آیه شریفه استناد می‌کند: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ﴾ (نحل/ ۹۸) و ﴿وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (اعراف/ ۲۰۴). در تفسیر این دو آیه، مفسران امر به استعاذه و انصات را حمل بر استحباب کرده‌اند و چه بهتر که هنگام تلاوت قرآن، همه ساکت شده و گوش فرا دهند (همان).

بستانی در فرهنگ ابجدی نیز قرائت را چنین تعریف می‌کند: «قرات: کیفیت و چگونگی خواندن است» (بستانی، ۱۳۷۵ ش، ص ۶۸۸).

۳-۱. نسبت‌سنجی مفهومی قرائت، تلاوت و تجوید

با استناد به تعاریف پیش گفته، می‌توان نسبت میان این سه مفهوم را چنین ترسیم کرد: **تجوید** (Tajwīd): دانش ارائه هر حرف از مخرج و صفت ذاتی و عارضی خود؛ در واقع، زیرمجموعه‌ای از قرائت صحیح است و شرط لازم برای تلاوت مقبول محسوب می‌شود، اما به تنهایی کافی نیست.

قرأت (Qirā'ah): چگونگی تلفظ واژگان قرآنی و روش‌های ادای حروف و کلمات؛ جنبه فنی، واج‌شناختی و رسمی خواندن.

تلاوت (Tilāwah): خواندن قرآن با ترتیل، آرامش، خشوع و طنین ویژه‌ای که ناشی از بزرگداشت کلام الهی و حضور قلب است؛ عملی جامع که فراتر از جنبه فنی، ابعاد معنایی، عاطفی و عبادی را نیز دربرمی‌گیرد.

بنابراین، هر تلاوتی قرائت است، ولی هر قرائتی تلاوت نیست. تفاوت اساسی در این است که تلاوت، التزام به معناداری، اتصال عاطفی با مخاطب و حالت تعبّدی را نیز شامل می‌شود. این تمایز مفهومی، در تحلیل بیانات مقام معظم رهبری درباره مؤلفه‌های تلاوت، نقشی محوری ایفا می‌کند؛ چه آنکه بسیاری از توصیه‌های ایشان، دقیقاً ناظر به ارتقای قرائت صرفاً فنی به تلاوت مؤثر و روح‌پرور است.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی منابع موجود در حوزه تلاوت و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، نشان می‌دهد که مطالعات پیشین را می‌توان در سه دسته اصلی جای داد:

دسته اول: آثار فنی و تجویدی. این دسته، گستره وسیعی از کتب کلاسیک و معاصر را دربرمی‌گیرد که به توصیف قواعد تجویدی و قرائات سبعة یا عشرة پرداخته‌اند؛ آثاری چون النشر فی القراءات العشر ابن الجزری، التبصرة مکی بن ابیطالب و متون آموزشی متأخر. این دسته، هرچند از اعتبار علمی بالایی برخوردارند، اما عمدتاً بر جنبه فنی قرائت متمرکزند و به ابعاد معنوی، اخلاقی و تربیتی تلاوت نمی‌پردازند.

دسته دوم: پژوهش‌های مرتبط با اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری. در سال‌های اخیر، پژوهش‌هایی با رویکرد تحلیل محتوای بیانات ایشان در حوزه تفسیر و علوم قرآنی صورت گرفته است. از جمله می‌توان به مقاله «بررسی روش و گرایش تفسیری مقام معظم رهبری» (علوی‌مهر و مروجی طبسی) اشاره کرد که به روش تفسیری ایشان پرداخته است. همچنین مقاله «مراحل انس با قرآن در تحقق جامعه قرآنی از نگاه مقام معظم رهبری» (جلیلیان و موسوی‌نیا) که با رویکردی جامعه‌شناختی، مراحل انس با قرآن را از منظر ایشان بررسی کرده است. این آثار، هرچند از جهت تبیین رویکرد کلی ایشان به قرآن ارزشمندند، اما به‌طور خاص به مؤلفه‌های تلاوت و قرائت پرداخته‌اند و بیشتر بر تفسیر و انس با قرآن تأکید دارند.

دسته سوم: نوشتارهای عمومی و غیردانشگاهی. در پایگاه‌های اینترنتی و برخی نشریات عمومی، نوشتارهایی وجود دارد که به نقل پراکنده برخی بیانات ایشان در مدح قاریان یا نقد جلسات قرائت بسنده کرده‌اند. این نوشتارها فاقد روش‌شناسی علمی، تحلیل نظام‌مند و چارچوب نظری مشخص هستند و بیشتر جنبه گزارشگری دارند تا پژوهشی.

بنابراین، مقاله حاضر در نقطه تلاقی علوم قرائت، تحلیل گفتمان رهبری و نظریه‌پردازی تربیتی قرار می‌گیرد و با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی، می‌کوشد خلأ موجود در دسته دوم را پر کند؛ یعنی استخراج، دسته‌بندی و نظریه‌پردازی مؤلفه‌های تلاوت از منظر بیانات مقام معظم رهبری.

۳. روش‌شناسی پژوهش

۳-۱. رویکرد و روش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای جهت‌دار انجام شده است. این روش که برگرفته از رویکرد هسیه و شنون است، به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا با داشتن یک چارچوب مفهومی اولیه (در اینجا، مفهوم «تلاوت مؤثر» از منظر رهبری)، ضمن بررسی داده‌ها، نسبت به کشف مضامین جدید نیز آمادگی داشته باشد. به عبارت دیگر، این رویکرد، هم بهره‌مند از دانش پیشین است و هم نسبت به اکتشافات جدید گشوده.

۳-۲. جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش، مجموعه بیانات مکتوب و صوتی آیت‌الله خامنه‌ای در فاصله سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۸ شمسی است که در پایگاه رسمی ایشان (khamenei.ir) و نیز در کتاب‌های گردآوری‌شده از جلسات تفسیر و دیدار با قاریان، ثبت و ضبط شده است.

نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شد؛ بدین معنا که از میان انبوه بیانات، تنها آن دسته از سخنرانی‌ها و جلساتی انتخاب شدند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع تلاوت، قرائت، وقف، ابتدا، نغمه، خشوع، القای معنا، نقد عملکرد قاریان یا انتخاب آیات مناسب اشاره داشتند. معیارهای ورود به نمونه عبارت بودند از: (الف) ذکر صریح واژگانی چون «تلاوت»، «قرائت»، «تجوید» یا «ترتیل»؛ (ب) بحث درباره عملکرد قاریان، تکنیک‌ها یا ویژگی‌های مطلوب قرائت؛ (ج) تفسیر آیات در بستر تلاوت و قرائت.

در نهایت، ۱۲ سخنرانی کلیدی که به کرات در منابع اولیه به آنها ارجاع داده شده است (مانند دیدار با قاریان در تاریخ‌های ۱۳۶۹/۰۱/۱۹، ۱۳۷۰/۰۲/۰۶، ۱۳۷۱/۱۲/۱۷، ۱۳۸۸/۰۵/۳۱ و جلسات تفسیر سورة حمد در ۱۳۷۰/۰۱/۲۱)، به عنوان نمونه نهایی انتخاب گردید.

۳-۳. واحد تحلیل و روش کدگذاری

واحد تحلیل، جمله‌ها و پاراگراف‌هایی بودند که به طور صریح یا ضمنی به موضوع پژوهش مرتبط بودند. هر واحد تحلیل، شامل یک گزاره کامل (حکم، توصیه، ارزیابی یا نقد) درباره تلاوت بود.

۴. یافته‌های پژوهش

تحلیل نظام‌مند بیانات مقام معظم رهبری، به شناسایی هشت مؤلفه کلیدی در تلاوت قرآن کریم انجامید که در سه سطح ساختاری، معنایی و عاطفی قابل دسته‌بندی هستند. در ادامه، هر یک از این مؤلفه‌ها با ذکر شواهد مستقیم از بیانات ایشان و تحلیل علمی ارائه می‌شود.

۴-۱. سطح ساختاری (جنبه‌های صوری و فنی)

مؤلفه ۱: لزوم توجه به قطع و وصل صحیح

مقام معظم رهبری در بیانات خود، بارها بر رعایت دقیق قطع (وقف) و وصل (ابتداء) در تلاوت تأکید کرده‌اند و آن را یکی از ارکان اساسی تلاوت صحیح برشمرده‌اند. ایشان در تاریخ ۱۳۶۹/۰۱/۱۹ در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن می‌فرمایند:

«الان یکی از آقایان، سورة شریفه مَزْمَل را می‌خواندند که انصافاً خیلی هم خوب بود. ﴿قُمِ اللَّيْلُ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا * أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿ (مزمل/۲-۵). این "إِنَّا سَنُلْقِي"، به قبلی‌ها ارتباط پیدا می‌کند. آماده شو؛ "إِنَّا سَنُلْقِي" نمی‌شود شما «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» را بگویند و یک نفس بکشید و یک خرده استراحت بکنید، بعد بگویند: ﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾. نه، در این‌جا قطع بکنید، اما آیه بعد را زود شروع کنید و فاصله نیندازید» (بیانات در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن، ۱۳۶۹/۰۱/۱۹، khamenei.ir).

در این بیانات، رهبری به یک نکته ظریف اما بنیادین در تلاوت اشاره می‌کنند: رابطه معنایی و سیاقی میان آیات، باید در نحوه قطع و وصل منعکس شود. آیه «إِنَّا سَنُلْقِي»، نتیجه و دنباله دستور به

قیام شب و ترتیل قرآن است و اگر قاری بین آنها فاصله زیادی بیندازد، این ارتباط معنایی گسسته می‌شود. از این رو، ایشان توصیه می‌کنند که قطع صورت گیرد، اما فاصله زمانی کوتاه باشد تا پیوستگی معنایی حفظ شود.

ایشان در ادامه همین بیانات، با ذکر مثالی دیگر، عمق این مسئله را روشن‌تر می‌سازند: یکی این است که قطع و وصل‌هایتان، همیشه به میزان نیست. من در این‌جا، همین مواردی را که شما خواندید، یادداشت کرده‌ام که البته وقت نیست همه آنها را مطرح کنم. اگر وقت بود، به شما می‌گفتم که کجا را اشتباه وصل کردید، یا اشتباه قطع کردید. گاهی این اشتباه دیده می‌شود و معنا خراب می‌گردد؛ گاهی هم معنا خراب و ضایع نمی‌شود، اما آن زیبایی را دیگر ندارد.

وقتی شما می‌گویید: ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ﴾ (بقره/۱۱۶) - از این عبارت، ما یک‌طور چیزی می‌فهمیم؛ اما وقتی می‌گویید: ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ﴾ - با یک فاصله کم، نفس را می‌کشید - طور دیگری می‌فهمیم. این دومی درست است. وقتی شما به شکل اول می‌گویید، می‌توان این معنا را استنباط کرد که «سبحانه» هم مقول قول همان کسانی است که گفتند: «اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا». البته اگر وصل کردید، غلط نیست؛ زیرا که آن استنباط، استنباط خیلی واضحی نیست» (همان).

این مثال نشان می‌دهد که قطع و وصل، صرفاً یک مسئله فنی یا تجویدی نیست، بلکه تأثیر مستقیمی بر فهم مخاطب از متن قرآن دارد. اگر قاری، «سبحانه» را بدون فاصله و به صورت متصل به «اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا» بخواند، ممکن است این توهم ایجاد شود که تسبیح نیز بخشی از گفتار کسانی است که به خداوند نسبت فرزند داده‌اند؛ در حالی که «سبحانه» بیانگر تنزیه الهی از این نسبت نارواست و باید به‌گونه‌ای ادا شود که این تمایز برای شنونده روشن گردد.

مفسران نیز به این نکته توجه داشته‌اند. در تفسیر طبری، ذیل این آیات چنین آمده است: ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ (مزل/۴) معنی آن باشد که چون قرآن خوانی، آهسته خوانی و در خواندن شتاب نکنی...» (طبری، ۱۳۵۶ش، ج ۷، ص ۱۹۵۱). همچنین علامه طباطبایی در المیزان ذیل آیه ﴿إِنَّا سُلِّقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾ (مزل/۵) به وجوه مختلف سنگینی قرآن اشاره کرده و می‌نویسد: «ثقل - سنگینی - کیفیت خاصی برای جسم است و خاصیت آن این است که حمل چنین جسمی و جابجا کردن آن دشوار است و چه بسا همین کلمه در غیر جسم، مثلاً در امور معنوی نیز به عنوان استعاره استعمال می‌شود... در این گونه تعبیرها، کلمه سنگین در غیر جسم به کار رفته،

در امور معنوی که درک آن دشوار است و یا حقایقی در بر دارد که رسیدن به آن سخت است، و یا فرمان‌هایی را متضمن است که امثال آن و مداومت بر انجام آن دشوار است» (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۲۰، ص ۹۶).

مؤلفه ۲: اهمیت وقف و ابتدا و نغمه‌های صحیح

مقام معظم رهبری در بیانی دیگر، به اهمیت وقف و ابتدا و نیز نغمه‌های صحیح در تلاوت پرداخته و آن را از مسائل اساسی تلاوت برشمرده‌اند. ایشان در دیدار با قاریان قرآن در ماه مبارک رمضان (۲۵/۰۷/۱۳۸۳) می‌فرمایند:

«ببینید کجا باید آیه را کوتاه کرد؛ کجا باید وقف کرد؛ کجا باید با وقف، معنا را نشان داد یا با تکرار، معنا را نشان داد و گاهی با یک کلمه، یک معنا را رساند؛ این‌ها را باید رعایت کنید. یکی از مسائل تلاوت ما، مسئله موسیقی تلاوت و این نغمه‌های صحیح تلاوت است، که این‌ها را باید صحیح خواند... این‌ها هم یک روش و شیوه‌ای دارد که البته من حالا می‌بینم خیلی بهتر شده و سابقاً این‌طور نبود. نغمه‌ها و آهنگ‌های قرآنی را باید فراگرفت. البته خیلی‌اش هم ذوقی است؛ این را هم عرض بکنیم؛ یعنی اگر کسی دارای ذوق هنری باشد، بدون این‌که بخواهد یاد بگیرد و نت بخواند، خودش می‌فهمد که چه کار باید بکند؛ طبیعت ذوق قاری، او را می‌کشاند به یک آهنگ صحیح. هرچه بتوانید کمتر در این زمینه‌ها از این و آن تقلید کنید، بهتر است» (بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار قاریان قرآن کریم در ماه مبارک رمضان، ۲۵/۰۷/۱۳۸۳، khamenei.ir).

در این فراز، چند نکته اساسی قابل استخراج است:

نخست: وقف و ابتدا، صرفاً یک مسئله صوری نیست، بلکه وسیله‌ای برای نشان دادن معنا و رساندن مفهوم به مخاطب است. قاری باید بداند در کجا توقف کند تا معنای آیه به درستی منتقل شود و در کجا آغاز کند تا ارتباط معنایی آیات حفظ گردد.

دوم: نغمه‌های قرآنی، اگرچه ریشه در ذوق هنری دارند، اما قواعد و روش‌هایی دارند که باید فراگرفته شوند. ایشان میان «ذوق» و «تقلید صرف» تفاوت قائل می‌شوند و بر پرورش ذوق هنری به جای تقلید کورکورانه تأکید می‌ورزند.

سوم: اگرچه نغمه‌ها و آهنگ‌ها را باید فراگرفت، اما «ذوق هنری» نقشی کلیدی ایفا می‌کند. قاری خوش‌ذوق، بدون نیاز به آموزش صرفاً فنی، می‌تواند آهنگ مناسب را تشخیص دهد. این نگاه، تلاوت را به‌عنوان یک هنر متعهد معرفی می‌کند که هم از دانش و هم از ذوق بهره می‌برد. علامه معرفت (۱۴۱۰ ق) در التمهید فی علوم القرآن به تفاوت قرائت ابن‌عمر شامی اشاره کرده که «قالوا اتخذ الله ولدا» را بدون واو خوانده است (معرفت، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۱۲۴). این نشان می‌دهد که اختلاف در قرائت، گاه به تغییر حروف و گاه به تغییر نحوه وصل و قطع منجر می‌شود و از این رو، رعایت علامات وقف و ابتدا - مانند «لا»، «قلی»، «م»، «ج» یا «صلی» - همراه با تدبّر در معنا و عمق آیات، از ضروریات تلاوت صحیح است.

۴-۲. سطح معنایی (توجه به معنا و القای مفاهیم)

مؤلفه ۳: توجه به معنای آیات و القای مفاهیم در قرائت

یکی از برجسته‌ترین و پربسامدترین مؤلفه‌هایی که در بیانات مقام معظم رهبری به چشم می‌خورد، توجه به معنای آیات و القای مفاهیم از طریق تلاوت است. ایشان در تاریخ ۱۳۶۹/۰۱/۱۹، با ذکر مثالی عینی از تلاوت شیخ مصطفی اسماعیل، این مؤلفه را به‌خوبی تبیین می‌کنند:

وقتی که از قول فرعون نقل می‌کند: ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ (نازعات/۲۴) - که الان یکی از برادران می‌خواندند - باید شما طوری این ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ را ادا کنید که آن‌چنان نباشد که وقتی خدای متعال می‌گوید: ﴿لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ (غافر/۱۶) آن طوری ادا بشود. یعنی ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ را باید طوری ادا کنید که کسی که می‌شنود، بفهمد این حرف، حرف دروغی است و آن کسی که گفته - یعنی فرعون - دروغ گفته است. این، ممکن است.

این، چیزی است که در نوارهای "شیخ مصطفی اسماعیل" شنیده می‌شد. اصلاً اهمیت کار شیخ مصطفی اسماعیل، در همین است. او، این طوری می‌خواند. باید این طوری بخوانید. و این نمی‌شود، مگر این‌که معنای قرآن را بدانید» (بیانات در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن، ۱۳۶۹/۰۱/۱۹، khamenei.ir).

این بیانات، حاوی چند پیام اساسی است:

نخست: تلاوت، یک عمل ارتباطی است، نه صرفاً یک اجرای آوایی. قاری باید بتواند موضع گوینده را به مخاطب منتقل کند؛ یعنی وقتی آیه، سخن فرعون است، لحن باید بیانگر دروغ‌گویی،

تکبر و ادّعی دروغین باشد و وقتی آیه، سخن خدای متعال است، لحن باید بیانگر عظمت، قدرت و حقانیت الهی باشد. تمایز میان این دو، از طریق تغییر در لحن، فشار صدا، سرعت و کیفیت ادای کلمات حاصل می‌شود.

دوم: این توانایی، نیازمند فهم معنای آیات است. قاری تا معنای آیه را درک نکند، نمی‌تواند لحن مناسب را انتخاب کند. از این رو، دانش تفسیری برای یک قاری متعهد، نه یک فضیلت افزوده، بلکه یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است.

سوم: شیخ مصطفی اسماعیل به‌عنوان الگوی عملی این ویژگی معرفی شده است. ایشان نه فقط به‌خاطر صدای خوب، بلکه به‌خاطر توانایی در جان‌دادن به کلمات قرآنی و القای احساس مناسب مورد ستایش قرار گرفته است.

ایشان در تاریخ ۱۳۷۰/۰۲/۰۶، در مراسم تودیع قاریان قرآن، با تفصیل بیشتری به این ویژگی شیخ مصطفی اسماعیل می‌پردازند:

«شیخ مصطفی اسماعیل، خیلی فوق‌العاده بود. چیزهایی در تلاوت او بود که انصافاً قابل تقلید است. منهای مسئله صدا و کیفیت ادای حروف و کلمات، او کلمات قرآنی را جان می‌داد. یعنی وقتی که او آیه را می‌خواند، آن احساسی به مستمع دست می‌داد که در آیه اقتضای آن احساس بود. مثلاً فرض بفرمایید که در سوره هود، آن جایی که راجع به قضیه پسر نوح آیات کریمه را می‌خواند: ﴿إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ﴾ (هود/۴۵). انسان پدری را احساس می‌کند که پسر کافرش دارد در مقابلش از بین می‌رود؛ یعنی هم احساس رافت به خاطر بُنوت او، و هم احساس نفرت به خاطر کفر او. او این را با خواندن خودش به انسان القا می‌کند. این، چیز خیلی مهمی است و آن تأثیر قرآنی را در خواننده مضاعف می‌کند. شبیه این را - نه به این شدت - من در خواندن شیخ عبدالفتاح دیدم؛ او هم تا حدودی این‌طور است. مرحوم منشاوی هم جزو آن چهره‌های برجسته قرآنی است» (بیانات در مراسم تودیع قاریان قرآن، ۱۳۷۰/۰۲/۰۶، khamenei.ir).

در این فراز، رهبری به نقش تلاوت در القای احساسات متضاد اشاره می‌کنند. در داستان حضرت نوح (علیه السلام)، پدری با دو احساس متعارض روبروست: از یک سو، رافت و محبت پدرانه نسبت به فرزند، و از سوی دیگر، نفرت از کفر فرزند. یک قاری ماهر باید بتواند هر دو احساس را به‌گونه‌ای در تلاوت خود منعکس کند که مخاطب، این کشمکش درونی را درک کند. این، نه با صرفاً خواندن درست حروف، بلکه با تغییرات ظریف در لحن، شدت و ضعف صدا و سرعت قرائت امکان‌پذیر می‌شود.

مفسران نیز به این بُعد از تلاوت توجه داشته‌اند. آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه ذیل آیه ﴿إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي...﴾ (هود/۴۵) می‌نویسد: «نوح به پروردگارش عرض کرد: پروردگارا! پسر من از خاندان من است و وعده تو (در مورد نجات خاندانم) حق است و تو از همه حکم‌کنندگان برتری» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۹). این تفسیر، نشان می‌دهد که حضرت نوح علیه السلام در این آیه، در مقام احتجاج و استدلال با خداست و از این رو، لحن تلاوت باید بیانگر احترام، تضرع و در عین حال، اصرار بر دریافت رحمت باشد.

سید قطب (۱۴۲۵ق) در فی ظلال القرآن نیز به تأثیر عمیق قرآن بر قلب مؤمن اشاره کرده و می‌نویسد: «القلب المؤمن يجد في آيات هذا القرآن ما يزيده إيماناً، و ما ينتهي به إلى الاطمئنان... إن هذا القرآن يتعامل مع القلب البشري بلا وساطة، و لا يحول بينه و بينه شيء إلا الكفر الذي يحجبه عن القلب و يحجب القلب عنه» (قطب، ۱۴۲۵ق، ج ۳، ص ۱۴۷۵). این نگاه، با تأکید رهبری بر «القای مفاهیم» و «تأثیرگذاری بر قلب مخاطب» هماهنگی کامل دارد.

مؤلفه ۴: توجه به سیاق و ارتباط معنایی آیات

مؤلفه دیگری که در بیانات رهبری به‌وفور به چشم می‌خورد، توجه به سیاق و ارتباط معنایی آیات است. این مؤلفه، با مؤلفه پیشین (قطع و وصل صحیح) پیوندی تنگاتنگ دارد، اما فراتر از آن، به درک ساختار کلی سوره و ارتباط منطقی میان آیات اشاره دارد.

در بیانات پیش‌گفته درباره سوره مزمل، رهبری به این نکته اشاره کردند که «إِنَّا سَنُلْقِي» با آیات پیشین ارتباط پیدا می‌کند و نباید این ارتباط گسسته شود. این، در واقع، تأکیدی بر توجه به سیاق است؛ یعنی قاری باید بداند که هر آیه در چه بافتی قرار گرفته و با آیات قبل و بعد خود چه رابطه‌ای دارد.

علامه طباطبایی در المیزان ذیل آیه ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً﴾ (مزمل/۴) به این نکته اشاره می‌کند که «ترتیل قرآن» به معنای تلاوت آن است به نحوی که حروف پشت سر هم آن روشن و جدا از هم به گوش شنونده برسد و این جمله، عطف است بر جمله «قُمِ اللَّيْلُ» و معنای آن دو این است که شب برخیز و قرآن را به ترتیل بخوان (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۰، ص ۹۶). همچنین ایشان به آیه ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً﴾

(اسراء/۷۸) استناد کرده و یادآور می‌شوند که برخی مفسران (مانند زمخشری در کشاف) مراد از «قرآن الفجر» را قرائت قرآن دانسته‌اند، نه خود نماز (تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۶۳۷). این نشان می‌دهد که توجه به سیاق، نه فقط برای قاریان، بلکه برای مفسران نیز یک اصل اساسی است و غفلت از آن، به برداشت‌های نادرست از قرآن منجر می‌شود.

۴-۳. سطح عاطفی و روحانی (خشوع، انس و تأثیرگذاری)

مؤلفه ۵: ایجاد خشوع و تضرع در قرائت

مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۸۸/۰۵/۳۱، در جمع قاریان قرآن در روز اول ماه رمضان، به موضوع خشوع و تضرع در قرائت پرداخته و آن را از مهم‌ترین ویژگی‌های یک تلاوت مؤثر برشمرده‌اند: «بنده طبق معمول، به قراء عزیزمان توصیه‌هایی می‌کنم. یک توصیه دیگری هم که امسال می‌خواهم عرض بکنم، این است که این لحن‌ها و آهنگ‌ها خوب است؛ این‌ها چیزهایی است که قرآن را در گوش و دل شیرین می‌کند و در نفوذ قرآن تأثیر می‌گذارد؛ منتها دو جور می‌شود. این آهنگ‌های گوناگون را با این صداهای خوب، اداء کرد: یکی اینکه صرفاً کسی خوانندگی می‌کند؛ این یک جور است. داریم توی این قراء معروف مصری - که حالا برجستگان قراء هستند - بعضی این‌جوری‌اند؛ صرفاً خوانندگی است؛ خوب هم می‌خوانند، صداها هم خوب است، لحن‌ها و آهنگ‌ها هم خوب است. یک جور دیگر این است که قرآن را به نحوی بخوانند - با همین صوت‌ها، با همین لحن‌ها و آهنگ‌ها - که خشوع در دل ایجاد کند، دل را به یاد خدا بیندازد: ﴿وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ (انفال/۲). این، حاصل بشود. انسان را به حالت خشوع و تضرع نزدیک کند؛ این‌جوری هم داریم. در همین قراء معروفی که هستند، بعضی‌شان این‌جوری‌اند؛ خواندنشان، خواندن خشوع است. باید این را رعایت کنند، بخصوص شما جوانها که بحمدالله هم صداهای خوبی دارید، هم تسلط خوبی، هم می‌فهمم که این آیاتی را که می‌خوانید با معانی و مفاهیم آن آشنا هستید.

قبل‌ها این‌جور نبود؛ سال‌های دهه اول انقلاب این‌جور نبود؛ صداهای خوبی هم بود، می‌خواندند، اما توجه به معانی و مفاهیم غالباً نداشتند. بحمدالله حالا این پیشرفت‌ها جوان‌ها را پیش آورده. این‌ها خوب است؛ منتها این را هم رعایت کنید و در ضوابط تلاوت خودتان بگنجانید، تا این خشوع به وجود بیاید» (بیانات در جمع قاریان قرآن در روز اول ماه رمضان، ۱۳۸۸/۰۵/۳۱، khamenei.ir).

در این بیانات، یک تمایز اساسی ترسیم شده است: تلاوت صرفاً آوایی در مقابل تلاوت خشوع‌آفرین. در نوع اول، قاری صرفاً با صدای زیبا و لحن‌های دلنشین، قرآن را می‌خواند؛ اما در نوع دوم، هدف، ایجاد تحوّل درونی در مخاطب است. تلاوت خشوع‌آفرین، دل را به یاد خدا می‌اندازد، ایمان را افزایش می‌دهد و انسان را به حالت تضرّع و فروتنی نزدیک می‌کند.

ایشان همچنین به یک تحوّل تاریخی در قرائت ایران اشاره می‌کنند: در دهه اول انقلاب، اگرچه صداها خوب و وجود داشت، اما توجه به معانی و مفاهیم غالباً نبود؛ اما در سال‌های بعد، این مسئله بهبود یافته و جوانان به این بُعد از تلاوت توجه بیشتری پیدا کرده‌اند. این اظهارنظر، نشان‌دهنده نگاه تربیتی و نظارتی رهبری بر جریان قرائت در کشور است.

قرآن کریم، خود به این ویژگی اشاره کرده است. خدای متعال می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ (انفال/۲). فیض کاشانی (۱۴۱۵ق) در تفسیر الصافی ذیل این آیه می‌نویسد: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ» یعنی کسانی که در ایمان کامل هستند، ﴿الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ یعنی از ذکر او به خاطر عظمت و هیبت جلالش به وحشت می‌افتند و چون آیات او بر آنان تلاوت شود، بر ایمانشان افزوده می‌شود و یقین و آرامش خاطرشان زیاد می‌گردد و بر پروردگارشان توکل می‌کنند (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۲۶۸).

همچنین آیه ﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ﴾ (حدید/۱۶) نیز به همین مضمون اشاره دارد. ابوالفتوح رازی (۱۴۰۸ق) در روض الجنان ذیل این آیه می‌نویسد: «مؤمنان آنان باشند که چون ذکر خدا کنند پیش ایشان و نام خدا برند، دل‌های ایشان بترسد... ﴿وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ﴾؛ و چون آیات او بر ایشان خوانند، ایشان را ایمان بیفزاید» (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۹، ص ۶۱).

آیت‌الله مکارم شیرازی (۱۳۷۱ش) در تفسیر نمونه ذیل آیه انفال می‌نویسد: «و هنگامی که آیات او بر آنها خوانده می‌شود ایمانشان افزون می‌گردد و تنها بر پروردگارشان توکل دارند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۷، ص ۸۵). همچنین آیت‌الله قرائتی (۱۳۸۸ش) در تفسیر نور ذیل آیه حدید می‌نویسد: «کسانی که از خداوند خشیت دارند و با خواندن یا شنیدن قرآن پوست بدنشان می‌لرزد، پس از مدتی آرام شده، دل‌هایشان نرم می‌شود» (قرائتی، ۱۳۸۸ش، ج ۹، ص ۴۶۹).

این تفاسیر، نشان می‌دهد که خشوع و تضرّع، نه یک ویژگی حاشیه‌ای، بلکه جوهره اصلی ایمان و تلاوت است. از این رو، تأکید رهبری بر این مؤلفه، ریشه در عمیق‌ترین لایه‌های آموزه‌های قرآنی دارد.

مؤلفه ۶: توجه به قرائت آیات مناسب با هر مکان

یکی از مؤلفه‌های جالب توجه و عملی در بیانات رهبری، توجه به تناسب آیات با مکان و مخاطب است. ایشان در تاریخ ۱۳۷۱/۱۲/۱۷، در دیدار جمعی از قاریان، با ذکر یک مثال عینی و حتی انتقادی، به این مسئله پرداخته‌اند:

«بنده دیدم یک قاری مصری در مرقده امام رضوان‌الله‌علیه رفته بود و آیاتی خوانده بود که آن آیات، مناسب چنان جایی نبود. هر آیه‌ای که برای هر جا مناسب نیست! اگر خدای نکرده کسی بیاید سر قبر عزیز شما و مثلاً آیه ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ (هود/۱۸) را با صدای بلند بخواند، شما خوشتان می‌آید؟! مسلماً دلتان می‌خواهد که آیه ﴿وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ (حدید/۲۱) را بخواند. البته چنین آیاتی در آن جا خوانده نشد؛ اما آیه نامناسبی بود.

حالا تلاوت آن قاری عمدی بود یا سهوی؛ هرچه بود، گذشت؛ اما تلویزیون ما این تلاوت را پخش کرد! گفتم: عجب اشتباهی کردند! فردا شب دوباره پخش شد! گفتیم: عجب! انسان اشتباه را یک بار می‌کند، نه دو شب پشت سرهم! شب سوم، باز دیدم پخش کردند! عصبانی شدم. سعی کردم تماس بگیرم و بگویم. شب چهارم شد. شب چهارم هم، باز پخش کردند! چه باید کرد با این وضع؟!...

... من این را قبول ندارم. بنده جمعی را معین کردم، گفتم بروید آن جا - صدا و سیما - بنشینید و بگویند چه آیاتی باید خوانده شود. دیگران هم باید با شما همکاری کنند... این‌ها موارد سلیقه‌ای است» (بیانات در دیدار جمعی از قاریان، ۱۳۷۱/۱۲/۱۷، khamenei.ir).

این بیانات، حاوی چند پیام اساسی است:

نخست: هر آیه‌ای برای هر جایی مناسب نیست. قرآن، کتابی است با آیات متنوع: برخی آیات، بیانگر رحمت و بشارتند، برخی بیانگر عذاب و انذار، برخی بیانگر توحید و برخی بیانگر احکام. انتخاب آیه مناسب با مکان و مخاطب، نشان‌دهنده درک قاری از موقعیت و احترام به مخاطب و مکان است.

دوم: این مسئله، فقط به قاری محدود نمی‌شود، بلکه رسانه‌های جمعی نیز مسئولیت دارند. ایشان با انتقاد از پخش مکرر یک تلاوت نامناسب از تلویزیون، بر نقش نظارتی و راهبردی رسانه در انتخاب محتوای مناسب تأکید می‌کنند.

سوم: ایشان برای حل این مسئله، راهکار عملی ارائه می‌دهند: تشکیل یک هیئت مشورتی برای تعیین آیات مناسب با هر موقعیت. این نشان‌دهنده نگاه مدیریتی و سیاست‌گذارانه ایشان به مسئله تلاوت است.

در ادبیات عرب، ضرب‌المثلی وجود دارد: «لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ، وَ لِكُلِّ زَمَانٍ رَجَالٌ»؛ یعنی هر سخن را جایی است و هر زمانی، مردانی خاص دارد. قاریان باید توجه داشته باشند که اگر موضوع جلسه تلاوت - مثلاً - با عزاداری برای یکی از امامان هدایت علیه السلام یا فوت یکی از مؤمنان مرتبط باشد، باید آیات متناسب با آن خوانده شود و اگر زمینه جلسه، با ولادت یکی از ائمه اطهار علیهم السلام یا ازدواج برخی مؤمنان یا فرزندان آنها مرتبط باشد، باید آیات ذکر حکیم مربوط به خوش‌حالی و فرحت خوانده شود. به عنوان مثال، دو آیه‌ای که مقام معظم رهبری اشاره کردند، «أَلَا لِعَنَةِ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ»، خواندن یا تلاوت این آیه - حقیقتاً - در جلسه تولد یا در جلسه مناسبتی مانند رحلت امام خمینی رهبر بسیار ناپسند است. اما آیه دوم که با آن مثال زدند: «وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» بسیار مناسب بود. یا مانند قول خدای متعال: ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ، ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾ (فجر/۲۷-۲۸) که خواندن آن در مجالس ختم و تکریم مؤمنان بسیار مناسب است.

مؤلفه ۷: لزوم انس با قرآن برای موعظه گرفتن از آن

مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۸۷/۰۳/۲۱، در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، به موضوع انس با قرآن و موعظه‌پذیری از آن پرداخته‌اند. هرچند این بیانات، خطاب به نمایندگان مجلس است، اما محتوای آن، برای همه مؤمنان - به‌ویژه قاریان - کاربرد دارد:

«از خدای متعال باید کمک خواست، باید استغاثه کرد، باید به قرآن و دعا و تضرع پناه برد. من از جمله سفارش‌هایی که گاهی قبلاً هم به دوستان نماینده مجلس عرض کردم، به مسئولین دولت هم همین‌جور، این است که تلاوت قرآن را نگذارید از زندگی تان حذف شود. حتماً قرآن بخوانید؛ هر روز، ولو کم، ولو روزی یک صفحه؛ با تأمل و با دقت.

اصرار ما بر این است که دوستان رابطه‌شان را با قرآن از دست ندهند. به آن ده دقیقه‌ای هم که در اول مجلس قرآن خوانده می‌شود، اکتفا نکنید. اگر چه حالا یک سنت خوبی هم در مجلس هفتم گذاشته شد که ترجمه قرآن هم خوانده می‌شود که کار مفید و شایسته‌ای است، لیکن به آن اکتفا نکنید. قرآن درس است، قرآن موعظه است؛ ما همه به موعظه احتیاج داریم.

موعظه معنایش این نیست که چیزی را که انسان نمی‌داند، همیشه به آدم بگویند؛ گاهی چیزهایی است که ما می‌دانیم، اما در شنیدن اثری است که در دانستن نیست؛ باید بشنویم و قرآن به ما می‌شنواند. ﴿مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ (یونس/۵۷). تعبیر وعظ و موعظه در قرآن مکرر به کار رفته است. قرآن موعظه

(است) «بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، ۱۳۸۷/۰۳/۲۱، khamenei.ir).

در این بیانات، چند نکته اساسی قابل استخراج است:

نخست: تلاوت قرآن، نباید از زندگی حذف شود. این، یک توصیه اخلاقی صرف نیست، بلکه یک ضرورت تربیتی و روحانی است. قرائت روزانه، هرچند کم، با تأمل و دقت، می‌تواند پیوند انسان با قرآن را حفظ کند.

دوم: قرآن، موعظه است؛ یعنی نه فقط یک کتاب قانون یا یک متن عبادی، بلکه منبعی برای پندآموزی و اصلاح نفس. موعظه، الزاماً به معنای ارائه اطلاعات جدید نیست؛ گاهی انسان مطالبی را می‌داند، اما شنیدن مجدد آنها با لحنی خاص و در بافتی معنوی، اثری متفاوت دارد. قرآن، این اثر را برای مؤمنان فراهم می‌آورد.

سوم: اکتفا به قرائت تشریفاتی (مانند ده دقیقه اول مجلس) کافی نیست. تلاوت باید اصلی مستمر در زندگی باشد، نه یک عادت سطحی و تشریفاتی.

قرآن کریم، خود به این معنا اشاره دارد. خدای متعال می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ (یونس/۵۷). همچنین می‌فرماید: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد/۲۸) و ﴿فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾ (مزل/۲۰).

در روایات نیز به این مسئله تأکید شده است. کلینی (۱۴۰۷ق) در الکافی از امام صادق (علیه السلام) روایت کرده که فرمود: «مَا يَمْنَعُ التَّاجِرَ مِنْكُمُ الْمَشْعُولَ فِي سَوْقِهِ إِذَا رَجَعَ إِلَى مَنْزِلِهِ أَنْ لَا يَتَنَامَ حَتَّى يَقْرَأَ سُورَةً مِنَ الْقُرْآنِ فَتُكْتَبَ لَهُ مَكَانَ كُلِّ آيَةٍ يَقْرُؤُهَا عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَ يُمْحَى عَنْهُ عَشْرُ

سَيِّئَاتٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۱۱). این حدیث، به تاجری اشاره دارد که در طول روز، به‌خاطر اشتغال به کار، نتوانسته قرآن بخواند؛ امام علیه السلام به او توصیه می‌کنند که هنگام بازگشت به خانه، پیش از خواب، سوره‌ای از قرآن را تلاوت کند.

نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: «هر کس در شبی ده آیه بخواند، از غافلان نوشته نمی‌شود و هر کس پنجاه آیه بخواند، از ذاکرین نوشته می‌شود و هر کس صد آیه بخواند، از قانتین نوشته می‌شود و هر کس دویست آیه بخواند، از خاشعین نوشته می‌شود و هر کس سیصد آیه بخواند، از رستگاران نوشته می‌شود و هر کس پانصد آیه بخواند، از کوشندگان نوشته می‌شود و هر کس هزار آیه بخواند، برای او قنطاری نوشته می‌شود و قنطار پانصد هزار مثقال طلا است و مثقال بیست و چهار قیراط است که کوچک‌ترین آن مانند کوه اُخُد و بزرگ‌ترین آن بین آسمان و زمین است» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ق، ص ۱۰۳).

این احادیث، نشان می‌دهد که قرائت قرآن، یک عبادت کم‌هزینه با پاداشی عظیم است و از این رو، تأکید رهبری بر انس روزانه با قرآن، ریشه در سنت نبوی و علوی دارد.

مؤلفه ۸: تقلید از قاریان برجسته به عنوان الگوهای عملی

مقام معظم رهبری در بیانات خود، به‌کرات از قاریان برجسته جهان اسلام - به‌ویژه شیخ مصطفی اسماعیل، شیخ محمد صدیق منشاوی و شیخ عبدالفتاح شعشعی - به‌عنوان الگوهای عملی برای قاریان یاد کرده‌اند. این تأکید، به معنای دعوت به تقلید کورکورانه نیست، بلکه به معنای آموزش از روش و سبک این بزرگان است.

شیخ مصطفی اسماعیل (۱۹۰۵-۱۹۷۸ م) که رهبری از او به‌عنوان «پادشاه قاریان» یاد کرده، اهل مصر و از روستای «میت غزال» واقع در مرکز السنطه از توابع استان غربی بود. او از اهالی سنت و جماعت بود (کمال نجمی، بیتا، انتشارات سروش). ویژگی بارز تلاوت او، توانایی در جان‌دادن به کلمات قرآنی و القای احساس مناسب بود که رهبری در چند نوبت به آن اشاره کرده است.

شیخ محمد صدیق منشاوی (۱۹۲۰-۱۹۶۹ م) در روستای منشأ در استان سوهاج مصر به دنیا آمد و از قاریان برجسته مصر بود. شیخ عبدالفتاح شعشعی (۱۸۹۰-۱۹۶۲ م) در روستای شعشع از توابع منوفیه مصر به دنیا آمد و در سن ۷۲ سالگی از دنیا رفت) انجمن تخصصی قاریان قرآن کریم مصری، معرفی قاریان و زندگینامه آنها، qharian.ir رهبری در بیانات خود (۱۳۷۰/۰۲/۰۶) از این دو قاری نیز به‌عنوان «چهره‌های برجسته قرآنی» یاد کرده و تلاوت آنها را شایسته تأمل و الگوبرداری دانسته است.

نکته مهم در تأکید رهبری بر این قاریان، ویژگی‌های خاص آنهاست که فراتر از صرفاً داشتن صدای خوب است:

۱. تسلط بر معانی قرآن و توانایی در انعکاس آنها در لحن و آهنگ
 ۲. ایجاد خشوع و تضرع در مخاطب
 ۳. رعایت اصول فنی (وقف، ابتدا، نغمه) همراه با ابتکار و ذوق هنری
 ۴. تأثیرگذاری عمیق بر قلب و جان شنونده
- این ویژگی‌ها، دقیقاً همان مؤلفه‌هایی هستند که در بخش‌های پیشین از بیانات رهبری استخراج شدند. بنابراین، معرفی این قاریان به عنوان الگو، نه یک توصیه شخصی، بلکه تأکیدی بر مجموعه‌ای از معیارهای عینی برای تلاوت مطلوب است.

۵. بحث و تحلیل

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های هشت‌گانه استخراج شده از بیانات مقام معظم رهبری، در سه سطح ساختاری، معنایی و عاطفی قابل دسته‌بندی هستند و هر یک از این سطوح، به نوبه خود، با لایه‌ای از دانش قرآنی پیوند خورده است.

سطح ساختاری (مؤلفه‌های ۱ و ۲) با علم تجوید و وقف و ابتدا ارتباط دارد و ناظر بر جنبه صوری و فنی تلاوت است. این سطح، اگرچه ضروری است، اما به تنهایی برای تحقق «تلاوت مؤثر» کافی نیست؛ چه آنکه بسیاری از قاریان ماهر در این سطح، همچنان در ایجاد تأثیر عمیق بر مخاطب ناتوان‌اند.

سطح معنایی (مؤلفه‌های ۳ و ۴) با علوم تفسیر و بلاغت پیوند دارد و ناظر بر درک معنا، توجه به سیاق و القای مفاهیم است. این سطح، قاری را از یک «خواننده صرف» به یک «مبلغ معنا» ارتقا می‌دهد. رهبری با تأکید بر این سطح، در واقع، تلاوت را به تفسیر عملی پیوند می‌زند؛ یعنی قاری، از طریق لحن و آهنگ خود، تفسیری از آیات ارائه می‌دهد که مکمل تفسیر لفظی است.

سطح عاطفی (مؤلفه‌های ۵ تا ۸) با علوم اخلاقی و تربیتی ارتباط دارد و ناظر بر ایجاد خشوع، انس با قرآن، تناسب با مکان و الگوبرداری از اساتید برجسته است. این سطح، تلاوت را از یک «عمل فنی» به یک «تجربه روحانی» تبدیل می‌کند که هم برای قاری و هم برای مستمع، تحول‌آفرین است.

نکته مهم در بیانات رهبری، ارتباط ارگانیک میان این سه سطح است. به عنوان مثال، توجه به معنا (سطح معنایی) بدون رعایت قطع و وصل صحیح (سطح ساختاری) ممکن است به انتقال نادرست معنا منجر شود و ایجاد خشوع (سطح عاطفی) بدون القای معنا (سطح معنایی) به یک احساس سطحی و بی محتوا تبدیل می‌شود. از این رو، تلاوت مطلوب از منظر رهبری، تلاوتی است که در هر سه سطح، به طور هم‌زمان به کمال رسیده باشد.

این دیدگاه، با رویکردهای معاصر در حوزه ارتباطات و بلاغت نیز همخوانی دارد. در نظریه ارتباطات، یک پیام مؤثر، باید در سه سطح فنی (انتقال صحیح پیام)، معنایی (انتقال دقیق معنا) و تأثیری (ایجاد تغییر در مخاطب) موفق باشد. تلاوت قرآنی نیز، به عنوان یک فرایند ارتباطی، از این قاعده مستثنا نیست و رهبری با تأکید بر هر سه سطح، در واقع، یک نظریه جامع درباره تلاوت ارائه داده‌اند که می‌تواند مبنای آموزش، ارزیابی و سیاست‌گذاری در این حوزه قرار گیرد.

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، با هدف شناسایی و دسته‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در تلاوت قرآن کریم از منظر بیانات مقام معظم رهبری، به کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی و بررسی نظام‌مند ۱۲ سخنرانی کلیدی ایشان در بازه زمانی ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۸ شمسی، به نتایج زیر دست یافته است:

نخست: هشت مؤلفه کلیدی در تلاوت از منظر رهبری شناسایی شد که عبارت‌اند از: (۱) لزوم توجه به قطع و وصل صحیح، (۲) اهمیت وقف و ابتدا و نغمه‌های صحیح، (۳) توجه به معنای آیات و القای مفاهیم در قرائت، (۴) توجه به سیاق و ارتباط معنایی آیات، (۵) ایجاد خشوع و تضرع در قرائت، (۶) توجه به قرائت آیات مناسب با هر مکان، (۷) لزوم انس با قرآن برای موعظه گرفتن از آن، و (۸) تقلید از قاریان برجسته به عنوان الگوهای عملی.

دوم: این هشت مؤلفه در سه سطح ساختاری، معنایی و عاطفی قابل دسته‌بندی هستند که به ترتیب با علوم تجوید و وقف و ابتدا، علوم تفسیر و بلاغت، و علوم اخلاقی و تربیتی پیوند دارند. تلاوت مطلوب از منظر رهبری، تلاوتی است که در هر سه سطح به طور هم‌زمان به کمال رسیده باشد.

سوم: بیانات رهبری، حاوی یک نظریه جامع و چندبعدی درباره تلاوت است که فراتر از جنبه‌های فنی و تجویدی، بر ابعاد معنایی، عاطفی و ارتباطی تأکید دارد. این نظریه، با رویکردهای معاصر در حوزه ارتباطات و بلاغت همخوانی داشته و می‌تواند به عنوان چارچوبی نظری برای آموزش قاریان، ارزیابی تلاوت‌ها و سیاست‌گذاری در رسانه‌های جمعی مورد استفاده قرار گیرد.

چهارم: رهبری با معرفی قاریان برجسته‌ای همچون شیخ مصطفی اسماعیل، شیخ محمد صدیق منشاوی و شیخ عبدالفتاح شعشاعی به‌عنوان الگوهای عملی، معیارهای عینی برای تلاوت مطلوب را ترسیم کرده‌اند که شامل تسلط بر معانی قرآن، توانایی در القای احساس مناسب، ایجاد خشوع در مخاطب و رعایت اصول فنی همراه با ذوق هنری است.

پنجم: تأکید رهبری بر نقش رسانه‌های جمعی در انتخاب و پخش تلاوت‌های مناسب، و نیز بر انس روزانه مؤمنان با قرآن به‌عنوان یک ضرورت تربیتی، نشان‌دهنده نگاه کلان و راهبردی ایشان به مسئله تلاوت است که فراتر از یک موضوع تخصصی قاریان، به فرهنگ عمومی جامعه مربوط می‌شود.

فهرست منابع

قرآن کریم.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۶ق). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. قم: چاپ دوم.

ابن فارس، احمد. (بیتا). معجم مقاییس اللغة. قم: انتشارات اسلامی.

ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ق). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن (ج ۹).

مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ اول.

انجمن تخصصی قاریان قرآن کریم مصری. (بیتا). معرفی قاریان و زندگینامه آنها. برگرفته از qharian.ir.

بستانی، فؤاد افرام. (۱۳۷۵ش). فرهنگ ابجدی. تهران: چاپ دوم.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۷۴ش). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن. تهران: چاپ دوم.

زرکشی، ممد بن بهادر. (۱۴۱۰ق). البرهان فی علوم القرآن (ج ۱). بیروت: دار المعرفة، چاپ اول.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۰ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۱). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

طبری، محمد بن جریر. (۱۳۵۶ش). ترجمه تفسیر طبری (ج ۷). تهران: توس، چاپ دوم.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴ش). ترجمه تفسیر المیزان (ج ۲۰). قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی (ج ۲). تهران: مکتبه الصدر، چاپ دوم.

قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ش). تفسیر نور (ج ۳ و ۹). تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ اول.

قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۴۱۲ق). قاموس قرآن (ج ۱ و ۵). تهران: چاپ ششم.

قطب، سید. (۱۴۲۵ق). فی ظلال القرآن (ج ۳). بیروت: دار الشروق، چاپ سی و پنجم.

کمال نجمی. (بیتا). زندگانی شیخ مصطفی اسماعیل در سایه قرآن کریم (ترجمه و تحقیق سعید ملاحسینی). تهران: انتشارات سروش، چاپ سوم.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ط - الإسلامية) (ج ۲). تهران: چاپ چهارم.

معرفت، محمدهادی. (۱۴۱۰ق). التمهید فی علوم القرآن (ج ۲). قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت، چاپ سوم.

مرکز فرهنگ و معارف قرآن. (۱۳۸۲ش). دایرة المعارف قرآن کریم (ج ۸). قم: بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ سوم.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ش). تفسیر نمونه (ج ۷ و ۹). تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ دهم.

بیانات مقام معظم رهبری (برگرفته از پایگاه رسمی khamenei.ir):

بیانات در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن (۱۳۶۹/۰۱/۱۹).

بیانات در مراسم تودیع قاریان قرآن (۱۳۷۰/۰۲/۰۶).

بیانات در جلسه سوم تفسیر سوره حمد (۱۳۷۰/۰۱/۲۱).

بیانات در دیدار جمعی از قاریان (۱۳۷۱/۱۲/۱۷).

بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم (۱۳۸۷/۰۳/۲۱).

بیانات در جمع قاریان قرآن در روز اول ماه رمضان (۱۳۸۸/۰۵/۳۱).

بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار قاریان قرآن کریم در ماه مبارک رمضان (۱۳۸۳/۰۷/۲۵).

References

- The Holy Qur'an.
- Ibn Bābawayh, M. ibn 'A. (1406 AH). *Thawāb al-a'māl wa 'iqāb al-a'māl* (2nd ed.). Qom: [n.p.].
- Ibn Fāris, A. (n.d.). *Mu'jam maqāyīs al-lughah*. Qom: Islāmic Publications.
- Abū al-Futūḥ Rāzī, Ḥ. ibn 'A. (1408 AH). *Rawḍ al-jinān wa rūḥ al-jinān fī tafsīr al-Qur'ān* (Vol. 9) (1st ed.). Mashhad: Āstān Quds Raḍavī, Islāmic Research Foundation.
- Bustānī, F. A. (1996/1375 SH). *Farhang-i abjadī* [Abjadī Dictionary] (2nd ed.). Tehran: [n.p.].
- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. ibn M. (1995/1374 SH). *Mufradāt al-fāz al-Qur'ān* [Vocabulary of the Qur'ān] (2nd ed.). Tehran: [n.p.].
- Zarkashī, M. ibn B. (1410 AH). *Al-Burhān fī 'ulūm al-Qur'ān* (Vol. 1) (1st ed.). Beirut: Dār al-Ma'rifah.
- Ṭabarsī, F. ibn Ḥ. (1410 AH). *Majma' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān* (Vol. 1). Beirut: Mu'assasat al-A'lamī li al-Maṭbū'āt.
- Ṭabarī, M. ibn J. (1977/1356 SH). *Tarjuma-yi tafsīr-i Ṭabarī* [Translation of Tafsīr al-Ṭabarī] (Vol. 7) (2nd ed.). Tehran: Tūs.
- Ṭabāṭabā'ī, M. Ḥ. (1995/1374 SH). *Tarjuma-yi tafsīr al-Mīzān* [Translation of Tafsīr al-Mīzān] (Vol. 20) (5th ed.). Qom: Society of Seminary Teachers of Qom, Islāmic Publications Office.
- Fayḍ Kāshānī, M. ibn Sh. M. (1415 AH). *Tafsīr al-Ṣāfi* (Vol. 2) (2nd ed.). Tehran: Maktabat al-Ṣadr.
- Qarā'atī, M. (2009/1388 SH). *Tafsīr-i nūr* (Vols. 3 & 9) (1st ed.). Tehran: Farhangī-yi Dars-hā-yi az Qur'ān Cultural Center.
- Qurashī Binābī, 'A. A. (1412 AH). *Qāmūs-i Qur'ān* [Qur'ānic Lexicon] (Vols. 1 & 5) (6th ed.). Tehran: [n.p.].
- Qutb, S. (1425 AH). *Fī zilāl al-Qur'ān* (Vol. 3) (35th ed.). Beirut: Dār al-Shurūq.
- Kamāl Najmī. (n.d.). *Zindigānī-yi Shaykh Muṣṭafā Ismā'īl dar sāyah-yi Qur'ān-i karīm* [Life of Shaykh Muṣṭafā Ismā'īl in the Shadow of the Holy Qur'ān] (S. Mullā Ḥusaynī, Trans. & Research) (3rd ed.). Tehran: Soroush Publications.
- Kulaynī, M. ibn Y. (1407 AH). *Al-Kāfi (al-Islāmiyyah)* (Vol. 2) (4th ed.). Tehran: [n.p.].
- Ma'rifat, M. H. (1410 AH). *Al-Tamhīd fī 'ulūm al-Qur'ān* (Vol. 2) (3rd ed.). Qom: Seminary of Qom, Management Center.

Markaz-i Farhang wa Ma'ārif-i Qur'ān [Center for Qur'ānic Culture and Knowledge]. (2003/1382 SH). *Dā'irat al-ma'ārif al-Qur'ān al-karīm* [Encyclopedia of the Holy Qur'ān] (Vol. 8) (3rd ed.). Qom: Būstān-i Kitāb (Publications of the Islāmic Propaganda Office of the Qom Seminary).

Makarim Shīrāzī, N. (1992/1371 SH). *Tafsīr-i nimūnah* [Exemplary Commentary] (Vols. 7 & 9) (10th ed.). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah.

Khorrāmī, M. A., & Amini Tehrani, M. (2024/1403). Theory of the foundations of meaning-oriented recitation (Tilāwah) of the Holy Qur'an by Imam Khamenei. *Qur'anic Recitation Studies*, *12*(23), 217–246. doi:10.22034/qr.2024.19031.1263

Zoughi, A. (2024/1403). Readings (Qirā'āt) and reading characteristics of the Mashhad Razavi Codex: Description and analysis. *Qur'anic Recitation Studies*, *12*(23), 7–36. doi:10.22034/qr.2025.20426.1279

Statements of the Supreme Leader (Ayatollah Khamenei) – Retrieved from khamenei.ir:

- Statements at the conclusion of the Qur'an Reciters' Ceremony (1989/01/19 – 1369/01/19). khamenei.ir
 - Statements at the Farewell Ceremony for Qur'an Reciters (1991/02/06 – 1370/02/06). khamenei.ir
 - Statements at the third session of the commentary on Sūrat al-Ḥamd (1991/04/21 – 1370/01/21). khamenei.ir
 - Statements at the meeting with a group of reciters (1992/12/17 – 1371/12/17). khamenei.ir
 - Statements at the first meeting with the representatives of the Eighth Parliament (2008/03/21 – 1387/03/21). khamenei.ir
 - Statements at the gathering of Qur'an reciters on the first day of the month of Ramaḍān (2009/05/31 – 1388/05/31). khamenei.ir
- Statements of the Supreme Leader at the meeting with reciters of the Holy Qur'an in the holy month of Ramaḍān (2004/07/25 – 1383/07/25). khamenei.ir.